

Leven in Afrika, over zoeken naar de zin van alles

Harrie Leijten

Europeanen hebben vaak een totaal verkeerd beeld van de traditionele religie in zwart Afrika. Die wordt omschreven als 'primitief' en wordt meer gezien als duister bijgeloof dan als oprecht zoeken naar de zin van alles.

Begrippen als 'fetish' in het Engels en 'gris-gris' in het Frans hebben een denigrerende ondertoon. Men spreekt van 'small Gods' zonder te beseffen dat het hier om een geloof in buitennatuurlijke krachten gaat. Voor veel mensen in Europa is de religie in traditioneel Afrika synoniem met hekserij, zwarte magie en toverij. Die misvattingen zijn ten dele te wijten aan gebrek aan inzicht in en begrip voor het eigene van het Afrikaanse geloven. Daarbij komt dat bepaalde religieuze begrippen als hemel, hel, zonde, geweten, duivel, uit de christelijke overlevering, in Afrika onbekend waren.

En het omgekeerde is eveneens het geval, waardoor het nauwelijks mogelijk is precieze vertalingen te geven van elementen uit de Afrikaanse religies. Het begrip ziel bijvoorbeeld, dat in het christelijk denken zo belangrijk is, kan in de Akan talen van zuidelijk Ghana en Ivoorkust nauwelijks worden vertaald, omdat men daar zeven begrippen kent welke tezamen het levensbeginsel aanduiden en elk voor zich een aanduiding zijn van de aspecten die het menselijk leven kenmerken. Het levensbeginsel dat ieder van zijn vader erft, wordt 'ntoro' genoemd; dat van de moeder heet 'bogya' en zetelt in het bloed. Dat deel van de mensen dat na zijn dood blijft bestaan, is 'saman'. Zo is er ook een deel dat terugkeert naar de schepper God. Hoe men ook probeert nauwkeurige omschrijvingen te vinden voor religieuze begrippen in Afrika, ze zullen nooit precies aangeven wat de Afrikaan eronder verstaat. Dezelfde taalproblemen doen zich voor, wanneer men spreekt over godsopvattingen. Ooit werd aangenomen, dat Afrika veelgodendom of polytheïsme kende. De laatste jaren neigen wetenschappers meer naar monotheïstische verklaring van het Godsbegrip in Afrika, omdat veel verhalen spreken van God als schepper. Beide benaderingen zijn waarschijnlijk niet in staat een juiste weergave te bieden.

De schepper God

De Afrikaan gelooft sterk in God; toch komt een direct contact met God nauwelijks tot stand. God heeft de wereld geschapen en heeft zich daarna teruggetrokken, ver weg. In veel Afrikaanse scheppingsmythen wordt verteld waarom: :heel lang geleden hing de hemel veel dichterboven de aarde dan nu. Iemand die een vis wilde hebben, hoefde maar met een stok in de hemel te prikken en de vissen

vielen omlaag als regendruppels. Maar een vrouw die bezig was graan te stampen ergerde zich dat ze steeds met haar stamper tegen de hemel stootte. En ze zei tegen God: Ga eens een beetje omhoog, ik heb geen ruimte. God deed wat ze vroeg en zei: Is het zo goed? Nee, zei ze, ik kan nog niet goed genoeg stampen. En God zei: Tot hier? En zij zei: Nee, nog hoger! Zó goed? Vroeg God. Nee, nog verder! zei de vrouw. Toen werd God boos en trok zich terug met hemel en al, zó ver dat hij niet meer bereikbaar was voor de mensen.”

Maar hoewel de Afrikaan gelooft in die onmetelijke afstand tot God, toch kent en gebruikt ieder zijn naam. In de bewoordingen waarmee men elkander begroet en welkom heet. Kinderen worden naar hem genoemd. En als men vraagt om te worden beschermd tegen kwaad en onheil, gebruiken de mensen Gods naam. En als 's avonds op het dorpsplein de oude verhalen opnieuw worden verteld, horen de mensen hoe God ooit de wereld schiep, hoe zon en maan ontstaan zijn en hoe de aarde bevolkt werd met mensen en dieren.

Kinderen van God

Maar God houdt zich niet bezig met de beslommeringen van elke dag. Hij veroorzaakte een ontelbare hoeveelheid krachten in en buiten de natuurlijke orde, die hem helpen en namens hem het leven van de mens beïnvloeden. Ze worden daarom 'kinderen van God' genoemd, zoals de Orisha bij de Yoruba. De mens heeft deze krachten een naam gegeven zodat ze kunnen worden aangesproken. De mens kan zich wenden tot hen om raad, om bepaalde dingen wél of juist niét te doen. De mens kan hen vragen om naar hem toe te komen en zich tijdelijk te vestigen in iets wat door mensenhanden is gemaakt: een masker, een beeld, een urn of een altaar. Zeker is, dat die krachten soms ook uit eigen beweging naar de mensen komen en zich vestigen in een grot of een oude boom. Deze plekken zijn daardoor heilige plaatsen waar men met zang, muziek en dans, met gebeden en offers in contact kan komen met deze krachten en daardoor met de schepper God. Rechtstreeks contact met die schepper is in Afrika zeldzaam. Er zijn geen tempels of heilige plaatsen bekend die zoals in het christendom, aan God zelf zijn gewijd, er is geen eredienst voor hem. De religie richt zich enkel tot die krachten in en buiten de natuur waartoe ook de voorouders worden gerekend. Dat contact wordt vooral gelegd door bepaalde leden van de familie of groep die daarvoor verantwoordelijk zijn, gezien hun plaats in de gemeenschap.

Heiligdommen

De familieoudste of zijn zoon draagt zorg voor het familie heiligdom. Bij zonsopgang zal hij dit heiligdom binnengaan om zegen af te smeken over de nieuwe dag. Slechts bij ernstige ziekte in de familie of ander onheil, zullen ook

andere familieleden aanwezig zijn.

Op dorpsniveau en in grote plaatsen in iedere wijk, zijn er priesters aangesteld die namens het dorp of de wijk de zorg hebben over tempels en heiligdommen. Iedere heilige plaats heeft zijn eigen priesters of priesteressen en kent eigen rituelen. Soms behoort een tempel toe aan een bepaalde groep, een bepaald genootschap of ook wel leeftijdsgroep.

Voordat een priester zijn werk gaat doen, kan hij vragen om steun. Dit kan in de vorm van een offer waarin hij wijn op de grond plengt en de volgende woorden spreekt: "Kom hierheen, krachten van de bovenwereld en aanvaard deze wijn door ervan te drinken! God die als enige groot is, die mij het leven gaf, kom hierheen om te drinken! Kom hierheen, krachten van de aarde en van het water, en drink van de wijn. Sta achter mij en help me bij wat ik ga doen. Laat uw heil bezit van mij nemen. Neem geen water in uw mond wanneer u tot mij spreekt, spreek duidelijk. Laat me de zieke genezen, laat me wanneer ik in vervoering raak en het orakel duidt, vertellen wat heilzaam is. Zorg dat ik krachtig blijf, dat mijn ogen niet troebel worden, dat mijn oren niet verstopt zijn, dat ik me niet laat gaan!"

Uit dit gebed blijkt hoe de Afrikaan de wereld van de bovennatuur als één geheel beschouwt en dat hij gelooft hoe het menselijk geluk afhankelijk is van al die krachten tezamen. Ook wordt duidelijk dat de priester zichzelf ziet als een tussenpersoon.

De samenhang der dingen.

Deze visie op het buitennatuurlijke als één geheel loopt parallel met de Afrikaanse opvatting, dat alles in deze wereld met elkaar samenhangt. Er is geen scheiding tussen natuur en bovennatuur, tussen het aardse en het heilige. Daarom is het leven ook per definitie een dynamisch gebeuren, een samenspel van krachten waarop de mens niet altijd invloed heeft.

Er is ook geen scheiding tussen de mens en de groep waarin hij leeft; daarom is alles wat met de groep gebeurt evenzeer een individueel gebeuren en alles wat een individu overkomt, ziekte, verval van krachten, is merkbaar aan de groep. Zo is er ook geen scheiding tussen de mens en zijn God.

Alles hangt samen en al die krachten kunnen elkaar negatief of positief beïnvloeden. Daarom is het goed om in dat samenspel van krachten inzicht te krijgen en duidelijk te weten welke kracht het is die de mensen afzwakt of die de harmonie in de groep verstoort, want de groep is de basis van het bestaan.

In het christendom werd de heilige vaak gezien als hij of zij die zich wist los te maken van de wereld die boos was, om zich aan God te wijden. In Afrika maakt men geen onderscheid tussen het aardse en het hemelse. In het denken van de

Afrikaan is álles heilig en vormt een geheel. In het woord heilig schuilt het woord 'heel'. De mens kan zich ook enkel binnen de familie en de dorpsgemeenschap echt ontplooien. In harmonie leven met de omgeving, de mensen met wie men samenleeft, de natuur waarin men leeft, is dan ook van het grootste belang. In deze kijk op het geheel der dingen past ook de Afrikaanse opvatting over tijd. Het heden is niet onderscheiden van het verleden. Het verleden is niet dat wat voorbij is. De toekomst wordt nu gemaakt. De levenden zijn de schakel tussen de gestorvenen en hen die nog geboren moeten worden.

Zoeken naar zekerheid

Binnen een samenleving waarin men sterk verbonden is met de groep, is de onderlinge harmonie van vitaal belang. Harmonie tussen personen, groepen en tussen de zichtbare en onzichtbare natuur. Wanneer de harmonie tussen twee groepen is verkild tot niet meer dan een 'gewapende vrede', een 'koude oorlog', terwijl ze weten hoe afhankelijk ze van elkaar zijn, zullen ze besluiten tot het uitwisselen van vrouwen. Een gewelddadig conflict wordt daarmee vrijwel uitgesloten, omdat de gevolgen hun eigen vrouwen in de andere groep kunnen treffen. Maar er kunnen ook andere conflicten minder zichtbaar leven tussen personen en groepen: wrijvingen over het eigendom van land en goederen, maar ook ziekte, een sterven, een mislukte oogst of een plotselinge sterfte onder het vee. En niet altijd is de oorzaak duidelijk; problemen kunnen ook symptoom zijn van iets dat nog niet bekend is, de straf van God voor menselijk falen. Dan is het van groot belang erachter te komen of die ziekte of die sterfte onder het vee of de mislukking van de oogst een straf is of heel iets anders. Of het onheil wordt veroorzaakt door een familielid, een voorouder of door een buitennatuurlijke kracht. Want elk individueel onheil is een aanslag op de gezondheid van de groep, en niet enkel de fysieke gezondheid die kan worden bedreigd door infecties en andere ziekten, maar ook de geestelijke gezondheid in de zin van de harmonie met de medemens en met de natuur: een vruchtbare akker, een goed huwelijk.

Als iemand ziek is en de oorzaak blijkt van fysieke, zal de herbalist, de vrouw of de man die de kruiden kent, proberen de patiënt te genezen. Als de oorzaak gezocht moet worden in het bovenwereldse, het buitennatuurlijke, zal een priester of ziener die gespecialiseerd is in bepaalde krachten, proberen het kwaad te keren met offers en door gebed. Als de ziekte het gevolg mocht zijn van een verstoorde relatie, zal de familieoudste of het dorps hoofd bemiddelen. Is het de relatie met de voorouders welke verstoord is, bijvoorbeeld bij het overtreden van een door hen ingestelde wet, dan proberen zowel de priester alsook de dorpsoudste met offers en gebeden de harmonie te herstellen. Hoe groter het probleem of het conflict is,

des te meer mensen zijn erbij betrokken. De rituelen zullen dan ook veel omvangrijker zijn. Soms is een hele dorpsgemeenschap bij een probleem betrokken en worden er openbare plechtigheden georganiseerd waarin dansers optreden, priesters in vervoering raken, en waarbij grote offers worden gebracht.

Het orakel

In een samenleving als die van het traditionele Afrika waar ziekten, tegenslag in het werk of verrassingen van het klimaat en de daardoor opgeroepen spanningen, de mens voortdurend in verwarring dreigen te brengen, is het 'zoeken naar zekerheid' voor iedereen een constante zorg. Dit wil niet zeggen dat de Afrikaan leeft in angst en vrees, zoals in verouderde literatuur wel eens wordt gesuggereerd. Een mens leert leven met onzekerheid. Toch zijn er situaties die erom vragen verklaard te worden, waarin het vereist is uit te zoeken wat de oorzaken zijn van de spanning en de onzekerheid. Eén van de in Afrika meest gebruikte methoden daartoe is het raadplegen van een orakel. Dit wordt wel eens ten onrechte gezien als de kristallen bol van de waarzegster, als iets dat geheimzinnig en duister is en eenvoudige mensen zand in de ogen strooit. Dat is niet zo. Het orakel wordt geraadpleegd omdat men zich helderheid wil verschaffen in een onoverzichtelijke, verwarrende situatie, om na te gaan waaraan het ligt en wat men eraan moet doen. De psychologische werking die ervanuit gaat, kan zeer groot zijn en is niets om kleinerend over te doen.

Zoals in het westen duizenden gelovige mensen elk jaar heilige oorden als Lourdes en Fatima bezoeken, zo reizen ook veel Afrikanen bij heil over grote afstanden- en ook met bussen vol- naar de heilige plaatsen om in hun onzekerheid steun te vinden.

Wanneer een boer merkt dat zijn oogst voor de zoveelste maal schraler is dan die van zijn buurman, zal hij een orakel raadplegen. Wanneer een pottenbakster merkt, dat al haar potten breken in het vuur, terwijl ze dezelfde leem gebruikt als haar buurvrouw wier potten steeds heel blijven, zal ze zich tot een orakel wenden, evenals de ouders van een ziek kind die alle geneesmiddelen welke bij vroegere ziektes hielpen, hebben geprobeerd zonder resultaat.

Wanneer bij de Lobi, een volk in Ivoorkust, een situatie ontstaat welke angst en onzekerheid schept, zal de familieoudste naar het huisaltaar gaan, en vijf kauri-snoeren nemen en de bovennatuurlijke krachten aanroepen: de 'wathil' die bij de bouw van zijn huis zijn geïnstalleerd, de 'wathil' die hij van zijn vader heeft geërfd. Ook zal hij zich wenden tot 'thre', het altaar dat tien jaar na de dood van zijn vader op diens verzoek is opgericht en zeer machtig is. Tenslotte zal hij zich richten tot de belangrijke 'thila', de onzichtbare, bovenmenselijke krachten die wel en wee van

de levenden bepalen. Bij elk van deze 'thila' zegt hij hardop: "Thil, luister naar me, want ik weet niet wat ik moet doen. Ik ben bang. Mijn jongste dochter is erg ziek. We hebben al het mogelijke geprobeerd om haar te genezen, maar alles was vergeefs. Als u verantwoordelijk bent voor deze ziekte of misschien weet waarom ze ziek is, volg dan dit kauri-snoer naar het orakel en laat ons weten wat u te zeggen hebt, zodat mijn dochter weer beter wordt."

Na dit gebed gaat de familieoudste naar het orakel en vraagt de priester van het orakel advies. De priester pakt een zak met voorwerpen, haalt er een stuk krijt uit waarmee hij op de grond een tekening maakt, verder een ijzeren bel om de krachten op te roepen, kaurischelpen om de 'thila' te ondervragen, kleine houten beelden en enkele andere voorwerpen. Hij zet alles vóór zich neer en begint vragen te stellen die enkel met ja of nee mogen worden beantwoord. Dit kunnen vragen zijn als: Is er in de familie iemand gestorven? Is er verder in de familie iemand ziek? Heeft iemand een slechte droom gehad? De 'thila' zal de opgeheven hand van de priester bewegen in een ja- of een nee-beweging. En uiteindelijk zal duidelijk worden welke krachten verantwoordelijk zijn voor de ziekte of welke kracht. Dit wordt daarna gecontroleerd door op een bepaalde wijze de snoeren met kaurischelpen uit te gooien. Uit de ligging van de snoeren wordt opgemaakt in hoeverre de conclusies van de priester waar zijn. Tenslotte wordt bepaald wat men moet doen om de oorzaak van de ziekte weg te nemen, zodat de zieke weer gezond wordt.

Een orakel dat in het zuidwesten van Nigeria en buurland Benin wordt geraadpleegd, is Ifa of Fa. Bij de Ifa cultus gaat het erom precies te bepalen wat het juiste offer is dat gebracht moet worden om de problemen van de cliënt weg te nemen. Als de godheid een of andere offer wenst, komt de boodschap door middel van Ifa tot de mensen. Ook het lot van de mens en zijn voorbestemming kunnen door Ifa worden geopenbaard. De 'babalawo' of priester van Ifa, hanteert daarvoor zestien palmnoten die hij snel van de ene in de andere hand laat vallen. Op een orakelbord dat met wit poeder is bestrooid, worden aantekeningen gemaakt, als de noten naast elkaar vallen. Deze handeling wordt acht keer herhaald, zodat er 256 mogelijke combinaties ontstaan. Voor iedere combinatie is er een bijpassende spreuk die de oplossing bevat voor het probleem van de cliënt.

Vrijwel alle volken in Afrika kennen orakels. Hoewel de rituele handelingen en de bedienaren sterk kunnen verschillen, hebben ze alle gemeen, dat ze proberen helderheid te verschaffen in ondoorzichtige situaties, dat ze zekerheid proberen te geven aan mensen die zich bedreigd voelen door dingen waarvan ze de zin niet begrijpen en die hun angst aanjagen.

Omgaan met ziekte en pijn

Elke Afrikaan weet dat er ziektes zijn welke een mens overkomen omdat ze besmettelijk zijn, zoals verkoudheid of mazelen, of omdat hij onverstandig heeft gehandeld door bijvoorbeeld in natte kleren te blijven lopen. Uit ervaring weet hij dat alles wat leeft, veroudert. Zijn botten worden stijf, zijn tanden worden slecht en vallen uit. Hij weet ook dat de seizoenen de gezondheid beïnvloeden. In de regentijd hebben mensen vaker koorts. Maar ook de erfelijkheid speelt een rol, want astma en epilepsie komen in sommige families vaker voor dan in andere. Waar de ziekte wordt ervaren als natuurlijk, is ook de genezing een zaak van de natuur. Men zal de herbalist raadplegen voor de juiste medicijn of de juiste kruiden, of een arts of een ziekenhuis. Men weet immers dat Europese artsen of Afrikanen die in Europa medicijnen hebben gestudeerd, deze ziekten kunnen genezen.

Het wordt totaal anders als er sprake is van ziektes die niet of maar gedeeltelijk hun verklaring vinden in natuurlijke oorzaken. Europeanen kennen deze ziektes niet en kunnen ze met de hun ten dienste staande middelen ook niet bestrijden, daarom rekenen ze die ziektes gemakshalve maar tot de paranormale verschijnselen.

Voor de Afrikaan is gezondheid méér dan je goed voelen. Het is in evenwicht leven, in harmonie met je omgeving. Ziekte - al dan niet gepaard gaand met uitputting of pijn - is de verstoring van dat evenwicht, waardoor een mens onzeker wordt, angstig en wanhopig.

De ene mens is eerder uit zijn evenwicht dan de ander. Kinderen met name zijn nog zwak en eerder ziek dan volwassenen, daarom sterven ze sneller aan een ziekte, net als vreemdelingen, die immers de gevaren ook onvoldoende kennen. De omstandigheden waarin men moet leven of de situatie waarin men zich bevindt, kunnen ook de gezondheid in de weg staan en mensen onrein maken. Vrouwen in de menstruatieperiode zijn onrein, ze zijn zwak en kwetsbaar en een gevaar voor hun omgeving en mogen daarom in die dagen bepaalde dingen niet doen.

Het kunnen ook onbekende, onzichtbare dingen zijn die de mens uit zijn evenwicht brengen. Ze zijn soms om ons heen, de wind neemt ze mee en ze laten hun sporen na in de lucht of in het zand, zoals de onzichtbare sporen die de wind achterlaat en die de jachthond kan ruiken. Wanneer een mens het spoor kruist van iets gevaarlijks, loopt hij het risico ziek te worden of uit zijn evenwicht te raken. Vooral begraafplaatsen en kruispunten van wegen zijn plaatsen die men daarom beter kan mijden. Het verband tussen een ziekte en het moment dat men zo'n onzichtbaar

gevaar loopt, is niet duidelijk. Dit is overigens iets dat buiten Afrika ook geloofd wordt. Iedere taal, ook de Nederlandse kent uitdrukkingen als: hij is een echte ongeluksvogel; iets 'afkloppen'; niet onder een ladder doorlopen. Veel gehoorde uitspraken in Afrika zijn: Stap niet over de benen van een vrouw (bijvoorbeeld op de markt) want zij zal een miskraam krijgen. Knip je vingernagels niet als het donker is, want dan zul je jong sterven. Doe niet alsof je eten fijn stampet in een vijzel, terwijl hij leeg is, want dan zal je moeder aan gezwollen borsten lijden. Wie de stamper na het bereiden van de maaltijd niet schoonmaakt, zal rugkramp krijgen. Als een zwangere vrouw apenvlees eet, zal ze een tweeling krijgen. Van generatie op generatie wordt overgeleverd wat men allemaal niet moet doen en men neemt aan dat die dingen indertijd door de voorouders zijn verboden, omdat ze echt tot onheil leiden.

Bij de Ibibio, een volk uit Zuidoost-Nigeria, worden soms dansen uitgevoerd waarbij maskers worden gedragen die afschuwelijke ziektes voorstellen. Die maskers stellen de voorouders voor welke aan dergelijke ziektes zijn overleden. De dansen zijn bedoeld om de levenden te waarschuwen zich volgens de regels te gedragen, want wie dat niet doet, zal door de voorouders worden gestraft met de ziektes waaraan zij zelf indertijd zijn gestorven.

De herbalist

In het voorgaande is al gesproken over de rol van de voorouders en orakel bij de behandeling van ziektes. Wie daarbij ook een belangrijke rol speelt, is de 'herbalist' vaak kruidendokter, of medicijnman genoemd, maar deze woorden hebben een nogal onsympathieke klank gekregen. De herbalist is een man of een vrouw die over een grote kennis van geneeskrachtige planten en kruiden beschikt. In een jarenlange opleiding bij hun vader of bij een andere herbalist hebben zij die kennis verworven.

Van veel planten en kruiden die de herbalist gebruikt, is de juiste werking nauwelijks bekend. Andere -afkomstig uit Afrika, Azië en Zuid Amerika- zijn reeds lang bekend en worden in de Europese geneesmiddelenindustrie als grondstof gebruikt: de bast van de kinaboom levert kinine; de ricinusboom levert wonderolie; de strophantus is niet alleen bekend omdat hij pijlgif levert; de ipecacuanha-wortel is al heel lang een patent braakmiddel, maar wordt in de homeopathie aangewend als kalmerend middel.

Een belangrijk aspect van het werk van een herbalist is ook, dat hij niet zozeer de ziektes behandelt, als wel de patiënt die aan de ziekte lijdt. Daarom is een consult voor hem zelden een routineus werkje dat in enkele minuten wordt afgerond met

het voorschrijven van een medicijn. De herbalist zal de patiënt bijna altijd laten vergezellen door enige familieleden die gedurende het genezingsproces een actieve rol krijgen toebedeeld. Men mag stellen dat de psychosomatische benadering van een ziekte en dat gezinstherapie in Afrika al eeuwenlang gemeengoed zijn.

De kruiden of planten die de herbalist gebruikt ontleen hun betekenis niet alleen aan hun helende eigenschappen, maar ook aan de manier en de dag waarop ze verzameld, bereid en toegediend zijn. Bovendien zijn vorm, geur, kleur en de sappen die ze produceren, even belangrijk voor het uiteindelijk gebruik.

Behalve van medicijnen die moeten worden ingenomen, maakt de herbalist ook gebruik van zogenaamde beschermende kruiden die met andere voorwerpen, schelpen en kralen, om de hals worden gedragen of om armen of benen. Deze voorwerpen, soms amuletten genoemd, moeten de patiënt genezen en hem beschermen tegen de krachten in zijn omgeving die de ziekte veroorzaakten.

De herbalist kent ook behandelingen en ingrepen welke tot voor kort ook in Europa gangbaar waren. Hieronder valt het zogenaamde 'koppen' of laatkoppen zetten. Op de plaats van het lichaam waar de ziekte wordt gelokaliseerd, worden enkele inkepingen in de huid gemaakt. Hierop wordt een hoorn of kalebas gezet die vervolgens vacuüm wordt gezogen. Onder de huid ontstaat dan een lichte bloedstuwung die zijn weg vindt door de huidopening en eventueel vuil mee naar buiten drijft.

Veel voorkomende therapieën zijn ook: het gebruik van warmwatercompressen, het verhitten door vuur, het toedienen van 'hete' lavementen met gebruikmaking van peper.

Hoewel veel van deze behandelingsmethoden over grote delen van Afrika dezelfde zijn, kunnen de meeste herbalisten slechts efficiënt functioneren binnen hun eigen cultuur. Hij ziet zijn patiënt en zijn werk immers niet los van de sociale, psychologische en religieuze context. Hij is, misschien meer dan hier in het westen, allereerst een vertrouwensman met een groot gezag die niet zomaar een vak uitoefent, maar deel uitmaakt van een cultureel patroon waaruit hij, net als priesters en familiehoofden, niet valt weg te denken.

Het heilige bos

In het traditionele Afrika is de voorbereiding van jonge mensen op hun latere levenstaak niet iets dat wordt uitbesteed aan vreemde leermeesters op verre scholen. De inwijding in het volwassen leven, de initiatie, is een van de belangrijkste gebeurtenissen in iemand leven. In sommige culturen speelt de

initiatie van jongens en meisjes zich voor het grootste gedeelte af in het 'heilige bos'. Alvorens in te gaan op de betekenis daarvan, is het goed iets nader in te gaan op de Afrikaanse opvatting over het leven.

Mensen in Afrika zien het leven als een opeenvolging van duidelijke fases waarvan de geboorte niet de eerste en de dood niet de laatste is. De overgang van de ene naar de andere fase wordt altijd gekenmerkt door rituele plechtigheden die de ingrijpende verandering voor het individu en de dorpsgemeenschap benadrukken en ook de onzekerheid en de spanning die de nieuwe levensfase oproept, willen wegnemen. Zo vraagt de overgang van het verborgen veilige leven in de moederschoot naar het leven in de familie, de geboorte, om een religieuze begeleiding. Zo wordt ook de dood gezien als een overgang van dit leven naar een volgend leven. En naarmate de overledene een belangrijker plaats in de gemeenschap innam, zullen ook de rituelen uitvoeriger zijn.

Een andere overgang is die van de puberteit naar de volwassenheid. In veel culturen wordt die gezien als een nieuw geboren worden. Daarvoor worden kinderen aan het begin van hun puberteit weggevoerd uit het dorp en als het ware onzichtbaar als in de moederschoot in het heilige bos voorbereid op hun nieuwe geboorte als volwassen leden van de familie en dorpsgemeenschap, met een eigen taak en eigen verantwoordelijkheden voor als ze straks man of vrouw, vader of moeder zijn.

Voor het voortbestaan van een volk is hun initiatie van het grootste belang. De periode die de kinderen doorbrengen in het bos, de initiatieperiode, kan soms maanden duren en ze wordt gekenmerkt door gerichte instructies voor hun toekomstig leven wanneer ze geen kinderen meer zullen zijn. Zij worden in die tijd vertrouwd gemaakt met de gewoonten en regels van de groep door middel van verhalen, liederen en dansen. Ze leren wat hun taak zal zijn als man of vrouw, hoe ze zich hebben te gedragen tegenover ouderen en tegenover hun leiders, hoe ze huwelijk en seksualiteit moeten beleven.

Vaak is dit leerproces een harde leerschool met een Spartaanse opvatting van wat opvoeden is. Er wordt flink ingespeeld op angstgevoelens; door intimidatie en soms fysieke pijn wordt de kandidaat duidelijk gemaakt dat het leven hard is en waaraan ze zich te houden hebben om die hardheid van het bestaan aan te kunnen. Schrikanjagende maskers in het donker van de nacht, dreigende geluiden, intimidatie door leden van geheime genootschappen zijn onderdeel van deze periode.

In vele gevallen worden de kandidaten tijdens deze initiatieperiode ook besneden, als symbool van hun overgang naar een nieuw leven.

Als alles voorbij is en ze alle proeven hebben doorstaan, worden ze in optocht naar het dorp teruggeleid waar ze met een groot feest worden verwelkomd als de nieuwe volwassenen.

Geheime genootschappen

Het heilige bos is vaak het domein van geheime genootschappen van vrouwen of van mannen, die soms over een eigen stuk bos beschikken waar anderen niet komen. In Liberia en in grote delen van Sierra Leone, Guinee en Ivoorkust horen alle leden van de groep lid te worden van het Poro-genootschap. De opname van nieuwe leden gebeurt doorgaans tijdens hun puberteit. De leiding berust bij de opperpriester Zo, die zich bij belangrijke gelegenheden kleedt in danskostuum en het zogenaamde 'Grote Masker' draagt. Dit masker bezit de hoogste macht in het genootschap; het kan recht spreken en straffen bepalen. Bij de opname van nieuwe leden speelt het een hoofdrol en het leidt de andere gemaskerde dansers. Die dansers controleren de nieuwe leden, maar ook de vrouwen en de meisjes die in het dorp zijn achtergebleven.

Het zogenaamde Ge-masker verzamelt op een bepaalde dag alle jongens die opgenomen gaan worden en begeleidt hen naar het heilige bos. Daar worden ze gedwongen te worstelen met andere gemaskerde dansers voordat ze het geheime bos mogen betreden. Daar moeten zij zweren, dat ze nooit iets zullen vertellen aan vrouwen en kinderen van wat ze de komende tijd zullen meemaken en zien. Zolang de initiatieperiode duurt, staan de maskers boven de wet. Onaangekondigd kunnen ze het dorp binnenstuiven, vrouwen bang maken, voedsel stelen en de achterblijvers in het dorp wijsmaken dat hun zonen en broers zijn opgegeten door maskers in het heilige bos. Ondertussen krijgen de nieuwe leden een indringende en soms pijnlijke serie instructies over alles wat het volwassen leven hun zal bieden. In deze periode worden de jongens besneden, als symbool van het afscheid van hun jeugd en van alles wat in hun nieuwe leven als man overbodig geworden is.

Als de opgelopen wonden zijn genezen, keren ze terug naar het dorp en wordt er feest gevierd, zoals hierboven al staat beschreven.

Levenden en doden

We zeiden al, dat de Afrikaan de dood ziet als de overgang van dit leven naar een volgend leven. Daarmee aanvaardt hij - net als gelovige mensen over de hele wereld - de dood als onherroepelijk en tegelijk als bestemming. Maar het leed dat de dood van een mens zijn omgeving en zijn familie aandoet, wordt in Afrika evenzeer als elders gevoeld en ervaren als wreed en onbegrijpelijk. Want iemands dood verstoort evenals ziekte en ruzie het evenwicht binnen de groep. Daarom zijn

de rituelen bij een sterfgeval in Afrika opvallende en soms langdurige gebeurtenissen. Bij de dood van belangrijke personen wordt de bekendmaking ervan soms dagenlang uitgesteld, zodat eerst de voorzieningen kunnen worden getroffen, die nodig zijn om de veiligheid van de samenleving te waarborgen. In veel gebieden in Afrika weigeren nabestaanden te eten, zolang het dode lichaam niet ter aarde besteld is.

Klaagzangen tijdens begrafeningen in het zuiden van Ghana spreken van de onherroepelijkheid en ook de onrechtvaardigheid van de dood: "Als de dood je komt halen, kun je hem proberen te vermurwen door hem 'vader' te noemen, maar hij haalt je toch; je kunt hem 'moeder' noemen, maar hij neemt je mee." "Als de dood vóór je staat, heeft het geen zin om te zeggen: dood, waarom neem je die oude man of vrouw niet mee?" "Als je schoonvader en de dood beiden een afspraak met je maken om een dag voor hen te werken, zul je de afspraak met de dood eerst na moeten komen."

Leven na de dood

Hoezeer men de dood ook vreest, men weet dat sterven niet het absolute einde is. Overal in Afrika gelooft men sterk in een leven na de dood, niet in een verafgelegen hemel, maar in een nieuw bestaan, in een nieuw huis, in een nieuw dorp. In sommige streken hoort men dan ook niet te zeggen, dat iemand is gestorven, maar dat hij naar zijn dorp is gegaan. De overledene kan ook terugkomen bij de levenden, boodschappen sturen en contact proberen te leggen met de nabestaanden. Dromen over een overledene wordt beschouwd als zo'n contact, we zeiden het al. Een onverwacht voorval of een bijzondere samenloop van omstandigheden worden vaak uitgelegd als een contact met de gestorvene. De doden zijn niet echt dood, maar ze leven, ook al leven ze niet echt meer.

De herinnering aan de overledene is meer dan een foto op de kast, of een vergeelde brief in de la. De doden zijn aanwezig tussen de levenden; ze horen hen; ze leven met hem mee, maken zich ongerust als de levenden dingen doen die niet goed zijn en de doden daarom niet aanstaan. Zo denken Afrikanen over hen die gestorven zijn.

Het dood zijn van wie vroeger leefden, maakt deel uit van de realiteit van wie nu leven. Daarom moeten de levenden goed voor hun doden zorgen, zodat ze vrede hebben in hun leven na de dood.

Begrafenis

Die zorg begint op de dag van het overlijden en betreft dan allereerst de teraardebestelling van de gestorvene. Dit moet met veel liefde en zorg gebeuren, want de dood is zowel een onherroepelijk moment als ook een onbekend

gebeuren. Zoals een kind in de moederschoot maanden nodig heeft om te worden geboren, zo ook maakt de gestorvene als het ware een lange reis vanaf het moment van sterven, totdat hij zal worden opgenomen in het land van zijn voorouders. De begrafenis kort na het sterven en de zogenaamde tweede begrafenis, soms maanden daarna, markeren begin en einde van die reis. En de nabestaanden zullen niets nalaten om die reis voorspoedig te doen zijn. Ze zullen water en voedsel bereiden voor de lange tocht; ze zullen kostbare kleding meegeven in het graf en geld of goud. De liederen die ze bij de begrafenis zingen, zijn liederen van 'vaarwel' en 'goede reis'. Vroeger kwam het bij bepaalde volken voor dat er slaven werden gedood om als dienaren de dode op zijn reis te vergezellen.

Het later plaatsvindende herdenkingsfeest, de tweede begrafenis, wordt goed en zorgvuldig voorbereid. De familie van de overledene heeft alles gedaan om zoveel mogelijk mensen bijeen te brengen voor een definitief vaarwel aan de dode.

Soms kunnen de nabestaanden behoefte hebben aan een tastbare aanwezigheid van de overledene in hun midden, om daardoor het contact met hen mogelijk te maken. Dat kunnen beelden of maskers zijn, maar ook voorwerpen die herinneren aan de overledenen, zoals de al genoemde hoofdmantels in wie de ziel van de gestorvene huist. Ze zijn echt bedoeld om hen weer opnieuw tegenwoordig te stellen, zoals tijdens de begrafenisplechtigheden hun dode lichaam aanwezig was. Zowel het dode lichaam als deze afbeeldingen kunnen worden toegesproken, omdat men gelooft dat hij die gestorven is in de gemeenschap aanwezig blijft. Voorouders zijn doden die léven. En ze schenken dat leven aan hen die nog aan deze zijde van de dood zijn.